

У роки Другої світової війни нацисти знищили 6 млн. євреїв, з них 1,5 млн. на окупованій території Радянського Союзу. Фізичне знищення євреїв в Європі почалося після нападу Німеччини на Радянську країну. Євреї в СРСР мали бути усунені першими. Це стало частиною так званого "рішення єврейського питання", а також засобом для підготовки території СРСР до німецької колонізації. В директивах плану "Барбаросса" (13 березня 1941 року) сказано, що для підготовки політичного управління на території дії армії рейхсфюрер СС отримує особливі завдання від фюрера, які виходять з рішучої боротьби, яка ведеться двома протилежними політичними системами. Практично, в більшості випадків, ці завдання заключалися в знищенні всіх євреїв і комуністичних діячів на територіях, що були окуповані. Зокрема євреї були визначені як вороги рейху і в багатьох документах вермахта вказувалися завдання масового знищення євреїв і комісарів. Для здійснення цього завдання було створено чотири оперативні групи СС. На території України діяла група СС (Ейнзацгрупе).

Створювався спеціальний "Юденапарат", який спеціалізувався на грабежах і вбивствах євреїв. Гітлерівці погрожували смертю кожному українцю, росіянину, білорусу і т. д., якщо вони переховували євреїв. Багаточисельні міста Радянського Союзу стали свідками майже повного знищення єврейських громадян. На Україні було утворено 50 гетто, де за декілька місяців окупації замордовано 850 тис. євреїв.

Коли радянські війська визволили окуповані території, там майже не залишилося євреїв. Вцілили лише ті, що зуміли знайти притулок у місцевого населення, і хто воював у партизанських загонах.

Місто Корець було в ряду тих населених пунктів, жителі яких в повній мірі відчували весь трагізм долі українського єврейства. Іудеї в Корці історично складали більшість, бо Правобережна Україна була зоною "осідлості" єврейського населення. ... Під кінець XIX століття їх налічувалося близька п'яти тисяч. Більша частина євреїв проживала в центрі міста, і лише деякі в селах. Основним ремеслом була торгівля і лихварство.

О.Субтельний «Україна. Історія», Київ. - 1991 - С 405.

Траплялись випадки, коли євреї викупляли ставки та млини, також скуповували в українських селян зерно, щоб потім вигідно його перепродати. Вони, не порушуючи багатовікову традицію, і надалі продовжували мирно співіснувати з поляками, відтісняючи українців на другорядні ролі. Це становище почало змінюватися лише у 1939 році, з приходом більшовиків, для яких більшість місцевих євреїв і поляків, згідно з комуністичною ідеологічною доктриною, були "експлуаторами": перші — економічними, а другі — політичними. Однак час "великих чисток" ще не настав: людям давали можливість адаптуватися в новому середовищі, хоча певна частина найбагатших представників обох націй таки була заарештована.

8 липня 1941 року, коли Корець був окупований німецькими військами, навіть найбільші оптимісти зрозуміли — доля більшості місцевих євреїв вже визначена остаточно, оскільки гітлерівці ніколи не робили секретів зі своєї національної політики, спрямованої на повне знищення єврейства. Якщо українець, перебуваючи на окупованій території, ще міг якимось чином вибрати: воювати йому з німцями в партизанському загоні, йти до них на службу чи взагалі тихенько сидіти й очікувати, чим все це закінчиться, то в єврея вибір був невеликий — або воювати зі зброєю в руках, або бути знищеним — третього варіанта просто не існувало .

Як це не дивно звучить, але більшість євреїв сприймали смерть від німців як належне, вважаючи її вироком долі, й навіть не пробували вдатись до якогось супротиву. За свідченнями очевидців у нашому місті та на його околицях їх було знищено більше п'яти тисяч .

За свідченнями очевидця Булаха Яків Емануїловича: «До початку війни з німцями, я займав посаду врача в таборі військовополонених поляків, які знаходились в Корецькому районі і самому Корці. Внаслідок того, що моя жінка за два дні до початку війни виїхала в Львів і вже не мала можливості повернутися, а я не міг евакуюватися і застряв, я лишився в місті сам. В тому будинку, де я проживав, німці встановили комендатуру, запросивши деяких представників із українців, щоб організувати поліцію, а перед цим стали їм читати свої драконівські закони.»

І справді після захоплення Корця німці на другий день взяли за наведення в місті "порядку". Стали громити магазини і приватні будинки єврейського населення. При цьому погроми супроводжувались побиттям до смерті. Громити євреїв гітлерівцям допомагала так звана "українська допоміжна поліція", яку, як сказано в свідченнях Булаха німці організували із місцевого українського населення. Охочих піти на службу в поліцію, на жаль, виявилось більше ніж було потрібно.

Першим дебютом в діяльності поліції виявився звичайний пожар на околиці міста: як покарання ловлять перших п'ять чоловік, серед них дві єврейські дівчини, один українець і два поляка (Баранбойм, Гольцман, Островський, Фалко, прізвище п'ятого не відоме).

Посеред білого дня на кладовищі, що розміщене в напрямку цукрового заводу — розстріляли.

Знуцання продовжувалися весь час, і протягом п'ятьох тижнів розпочалося масове "полювання" на євреїв-чоловіків. Їх заганяли в сарай, розміщений біля міської аптеки, під приводом працевлаштування. Зібравши близько трьох сотень чоловік (серед них були і хлопчики 10-12 років), під вечір на вантажівках розпочали вивозити за місто у напрямку Новоград-Волинського. Коли відвезли їх за два кілометри, заставили рити рови-ями, а потім живцем закопали, але оскільки насипана земля гоїдалася, то німці ще декілька разів проїхалися трактором і все заспокоїлось. Подібні, як вони називали, акції повторювалися декілька разів, було вбито майже одну тисячу євреїв і зарито за Корцем у районі Кам'яної Гори, неподалік хутора Шитня .

Трагічна доля і не оминула відомого в Корці лікаря Хмелівського. Карателі схопили його і стратили улюбленим есесівцями способом. Вони закопали страждальця в землю, лишивши на поверхні саму тільки голову. Потім облили голову бензином і запалили, милуючись нелюдськими муками ні в чому не винної людини. Таких прикладів кривавого розбою в Корці в часи утвердження в ньому нацистського "нового порядку" було дуже багато.

В своїх свідченнях Яків Булах розповідає, як серед двору в лікарні викопали яму і загнали туди одного сердешного, і почали знущатися з нього. Той плаче, благає: "Не вбивайте мене, я так хочу жити..." А тим мерзотникам все це сміх. Ще він згадує про те, як німці вибравши вісьмох літніх сивобородих євреїв, запрягли їх у віз, наповнений награваним майном і почали гнати до тих пір поки вони не попадали мертвими (із імен до нас дійшли лише: Маркує, Шапіро, Гильман, Непакхбер, Канопят і Шихер).

На початку 1942 року в місті було створено Корецьке гетто, куди були зігнані всі євреї міста і навколишніх сіл. В'язням гетто заборонялося будь-які форми суспільної діяльності, відправлення релігійних обрядів, навіть одруження. Німці регулярно проводили так звані

"акції", під час яких в першу чергу знищували всіх непрацездатних — дітей, старих та хворих. Виходити дозволялося раз на тиждень, в четвер від п'яти до шести годин вечора. За наказом гебіткомісара доктора Беєра від 17 вересня 1941 року все єврейське населення зобов'язане нашивати жовті латки на плечах між лопатками і з лівої сторони грудей. Кожного дня приходили забирати на очистку доріг від снігу: до села Самостріли (відстань 16 кілометрів), також висилали в ліс на різні роботи. Євреям було заборонено носити хутряний одяг, тому що був виданий наказ здавати всі цінні речі, а також і шерстяний одяг. Оскільки харчувалися вони погано, одягатися взимку не було в що, дров на опалення не було, а купувати забороняли — все це привело до масового захворювання і смертей .

До того часу розмістили в Корці табір для військовополонених: без отоплення, нари в чотири яруси (відстань від одної до іншої сорок сантиметрів) і без соломи. В таких умовах полонені часто хворіли, а оскільки їх ніхто не лікував, то і помирили, тому Яків Вулах запропонував німцям лікувати їх безкоштовно. Вони погодились, але оскільки ні ліків, ні коштів на їх купівлю не виділяли, тоді священник Біошицький погодився зібрати пожертвування і за ці кошти купувати для них ліки. Їсти полоненим варили з падла (якщо у кого здохла корова чи кінь, то їх привозили сюди і варили для полонених), а хліба давали, як для дитини. Лікарю дозволили видавати справки на звільнення від роботи на три дні, але якщо хвороба була затяжною, то полоненого розстрілювали.

Щоденно розстрілювали по декілька полонених, і взагалі били так, що крики чулися по всьому місту. Бувало, коли їх виводили на роботу, а вона була в каменоломнях, полонені підбирали всякі недоїдки, а літом і траву. Кожного разу в табір привозили нових полонених, хоча загальна їх кількість зменшувалась. Причина була зрозумілою :бували випадки, що полонені ухитрялись втікати, але тоді їх дуже сильно наказували. Крім цього німецькі солдати-наглядачі нерідко змушували їх наввипередки носити каміння від річки і до вершини прибережних

горбів. Останнього розстрілювали.

Вернімось до гетто, де було зігнане єврейське населення. По вечорам із будинків ніхто не виходив, так як по вулицях скрізь були озвірілі німці, вони заходили в будинки і забирали гарних жінок...

Перед лицем смерті євреї гетто мужньо противилися варварській дії фашистів.

Ігноруючи накази німців, вони організовували медичну допомогу, проводили релігійні заходи, діяла синагога і нелегальними шляхами доставлялись продукти харчування, жінки продовжували народжувати в підпільних родильнях. У травні 1942 року в Корець дійшли чутки, що в Рівному була проведена масова екзекуція над єврейським населенням і, що скоро подібну проведуть тут, всі євреї ходили в очікуванні цього.

За свідченням очевидця Вулаха: "В ніч на 21 травня 1942 року із вулиці до мене донеслись плач та крики, чутно було також і стрільбу, так як німці стояли на позиції, то втікати було нікуди."

«Всіх євреїв гітлерівці зганяли, на так званий збірний пункт, який знаходився біля приміщення районного Парткабінету. Чоловіків окремо від жінок і дітей. Із всієї кількості відібрали близько 250 таких, котрі могли ще на деякий час згодитись. То були різного роду майстри. Решту, обшукавши і забравши дорогоцінні речі, групами відсилали на екзекуцію. Очевидцем тієї ночі були і Фаня Ведро: "...мати щось відчула своїм серцем, зірвала нас із ліжок і вигукнула: "Вставайте! За нами прийшла біда!" Та не встигла врятувати своїх діточок. Схопили всю нашу родину і потягли поліцаї через містечко на

збірний пункт, який влаштували біля будинку Фельдмана. Тут стали відбирати найбільш працездатних для роботи. Матері вдалося і мене виштовхати до цього гурту. Так я вперше врятувалася від смерті."

На пункт зібрання також поприносили всіх хворих і тих, що не в змозі були ходити без допомоги сторонніх людей. Їх на екзекуцію повезли на вантажівках. Навколо пункту зібрання були розставлені три ряди озброєних німців, які за найменшу непокору розстрілювали на місті. Місто було переповнене трупами та кров'ю. Перших 350 осіб вивезли у ліс біля села Суховоля і розстріляли: спочатку чоловіків, а потім жінок. Серед загиблих людей покоїться і батько Фані Ведро Йосип Ельман, якого німці розстріляли разом із іншими полоненими.

Усіх інших євреїв, престарілих, хворих і дітей, групами відправляли в ліс біля села Козак, де заздалегідь були викопані рови-ями на дві тисячі чоловік кожна. Всі ці ями мали по: 25 метрів довжиною, 20 — шириною, 500 — площею. Глибина їхня становила два метри, а об'єм — 100 кубічних метрів.

Тут, на галявині, були заздалегідь викопані ями. До них підганяли людей групами по шість чоловік. Знов-таки дітей і жінок окремо від чоловіків. Жертви ставили на край могили. Постріл — і люди падали. Хто був поранений, все одно так і залишалися лежати, завалений мерцями. Немовлят не стріляли, а живцем кидали в ями. Трупи легко притрушували землею. "Яри та чагарники тутешнього передмістя Козак повні нашвидку викопаних могил з тисячами жертв. Осатанілі есесівці розстрілювали цілі родини, цілі роди від дев'яностолітніх прадідів до немовлят. Улюбленим спортом фашистських солдатів, не гідних носити звання людини, було змагання на влучність. Маленьких діточок підкидали вгору і стріляли в них на льоту" — так писали про Козак фронтові кореспонденти газети "Известия" брати Тур, котрі з передовим загоном уславленої тринадцятої армії першими побачили це місце страти.

Потім люди з навколишніх сіл бачили, як ті ями розривали хижі звірі і розгризали мерців. Дехто в ямах не лежав, а сидів. Це ті, котрі були пораненими і робили спроби вибратись з могили. Та сили покинули їх. Один хлопчик, якого привезли на страту разом із батьками, братиками і сестричками — всіх їх було восьмеро чоловік, залишився живим. Після того, як прийшли селяни і закидали яму землею, він вибрався з-під мерців і кинувся тікати на хутори. Прибіг до хати поляків. Дитина вся була залита кров'ю рідних, та хоч цей один уник смерті.

Коли підводили наступну партію з шести, до ями підбігало більше. Всі прагнули швидше позбавитись тієї жахливої картини, що відбувалась у них на очах. Були і такі дівчата, котрі йшли на смерть з піснями та жартами. Мабуть, то був психічний зрив, а може, і бравада нескорених. Навкруги стояв страшений крик, плач. Така різня тривала цілу добу.

Під селом Козак полягло чотири з половиною тисячі літніх людей, жінок та дітей. Серед тих чотирьох з половиною тисяч загиблих було місце і чотирнадцятирічному Ньомі Анапольському. Він однією ногою вже стояв на краю цієї страшної домовини, але зумів вирватись із пастки смерті і сьогодні свідчив: «То був святковий день - Пречиста. Тоді було влаштовано першу облаву в нашому Корці на євреїв. Коли нас з батьком кинули до гурту, в якому вже стояли мати і двоє моїх братів й сестра, мама сказала мені: "Ми з татом прожили велике життя. А вам, наші дітки, треба жити, треба тікати".»

І він втік. Ховався в кущах, та його знову через декілька днів схопили. Ньома не втрачає надію і знову біжить з-під варти. Він чув плач, зойки тих, кого підводили до ям, чув

стрілянину. Особливо розривали душу крики дітей, які благали у матерів порятунку. Довго ховався по лісах, зустрів там таких самих, як і він, утікачів від смерті. Разом перейшли Случ. Шли селами Левачі, Сівки, Козарик, хутір Зайці і знаходили скрізь притулок в християнських українських родинах. Переховували євреїв також і в польських сім'ях. Допомогали харчами, вчили лаштувати намети. Так перезимували, зустріли Радянську Армію і разом в її лавах пішли громити нацизм, звільняти рідну Україну і братні для неї країни. Завжди і скрізь Ньома чув голос матері: «Відплати, синку, за нас супостатам!»

В акті надзвичайної комісії читаємо: «В середині цього лісу (мова йде про лісову галявину, яка розташована в шести кілометрах від села Козак. — К. 3.) знаходиться галявина розмірами близько 2500 квадратних метрів. Навколо густа посадка лісу. До галявини веде вузька доріжка довжиною приблизно триста метрів.

На цій галявині знаходилися могили, в яких німці закопували по-звірячому закатованих і розстріляних радянських громадян (тоді так було прийнято писати про євреїв в офіційних джерелах. — К. 3.).

При відкритті могили комісією 7 грудня 1944 року встановлено: "Спосіб вбивства всіх громадян, котрих привозили до лісу для розстрілів, заводили в могилу живими, ставили на коліна і так ряд за рядом заповнювали могилу. Після цього, як виявлено по розстрілених черепах і спинах, пострілами з автоматів вбивали людей. Ті, котрі не були забиті або лишалися напівживими, засипалися землею живими.

...В кожній могилі приблизно по 1500 трупів. У трьох могилах — 4500 останків людей». Через деякий час в місті знову розпочалися знущання і побиття. Ті євреї, котрі були ще живі, стали чекати, коли прийдуть за ними, а коли дізналися, що німці знову риють ями, то хто міг, той старався завчасно тікати, більша частина хотіла дійти до партизанів, які були розміщені на деякій відстані від Корця, а оскільки дорога була з перешкодами, тому багато євреїв загинуло, не дійшовши до партизанів. Але ті, що змогли дійти, утворювали свої власні партизанські загони. Найбільш відомим єврейським партизанським формуванням на Волині була рота "дядька Михайла", якою командував інженер і підприємець з Корця Мойша Гільденман. Загін цей було організовано 29 вересня 1942 року, і спочатку він нараховував 22 бійці. Першу свою зброю вони здобували, нападаючи з кілками в руках на невеличкі групи німців і поліцаїв, а вже на початку листопада змогли атакувати непогано озброєний поліцейський пост у селі Вежиця Рокитнівського району, де захопили 12 гвинтівок і чотири ручних кулемети. Гільденмана називали "королем євреїв-партизан", а користувався він незаперечним авторитетом не лише серед своїх одноплемінників. Про це свідчить хоча б той факт, що в січні 1943 року, коли загін "дядька Михайла" об'єднався із з'єднанням генерал-майора Сабурова, той дозволив Гільденману створити окрему роту в складі 31 бійця-єврея. Мало того - підрозділ ще й отримав офіційну назву «Єврейська рота дядька Михайла». Багато євреїв приходило до загонів, змінивши прізвища, імена, документи, приховуючи свою національність, оскільки і в середовищі партизанів, у першу чергу - командирів загонів, їхніх ненависників вистачало... Кожний, хто доставляв втікача-єврея в поліцію отримував по кілограму солі. Ще і сьогодні в Корці з огидою називають їх імена: Максим Мамчуровський, Іван Карпович, Федір Редько з Нового Корця, Митька Завірюха, Панас Ревко з Черниці. Останнього руки в крові родини Мейєра та Йосипа Зільнгерманів.

Євреї, починаючи з завоювання Римом Іудеї (63 р. до н. е.) стали одним з найстражденніших народів світу. Не маючи своєї території, вони змушені були

розселятися по різних землях, часто зустрічаючи супротив з боку місцевого люду. Зберігши усвідомлення спільності походження історичної долі, релігії і деяких специфічних рис культури й побуту, євреї стали своєрідним "камнем спотикання" для деяких менш організованих націй і народностей. Це, практично завжди приводило до сутичок, метою яких було: пограбувати своїх більш багатих і удачливих сусідів по державі і відігратись за незручності морального характеру, подекуди навіть, за комплекс неповноцінності щодо них. Звичайно, важко цей народ назвати ідеальним. Євреї часто паразитували за рахунок інших, виконуючи роль посередників в експлуатації місцевих жителів, що теж відіграло не останню роль в майбутніх єврейських погромах. І будь-яке заворушення, повстання національно-визвольна чи інша війна завжди тягнула за собою розправи над євреями. Досить назвати декілька прикладів, що стосуються тільки нашої держави: війна українського народу в 1648 - 1657 роках, "Коліїщина", чорносотенні пограми періоду передреволюційних подій ХХ століття, часу Директорії і т. д. Та найбільш варварських форм переслідування євреїв набрало в фашистських та захоплених ними країнах. В роки Другої Світової війни нацисти вбили більше 6 млн. євреїв. Тільки на Україні в 50 гетто і понад 180 великих концентраційних таборів замордовано майже мільйон цих нещасних. В Києві за якихось два дні знищено 33 тисячі чоловік. Зараз часто ставиться питання, чи могли українці Корця повестися більш активно, рятуючи єврейське населення. Відповісти на нього дуже складно, не ризикуючи втратити об'єктивність. З точки зору стороннього спостерігача — можливо, так, якби та частина українства, що служила німцям проявила меншу активність, відловлюючи євреїв. Адже в гетто євреїв зганяли (за свідченнями місцевих жителів) переважно члени українських військових об'єднань в складі німецької армії та української допоміжної поліції. Та заради об'єктивності мусимо визнати, що основна маса українців вела себе інертно. Адже українці, як і євреї були підневільними. За найменший спротив, за невиконання наказів окупанти їх розстрілювали, спалювали села, молодь насильно вивозили в рейх на примусові роботи. У таких умовах важко було врятуватися самому, зберегти свої сім'ї. Рятувати євреїв, ризикуючи своїм життям, наважувався не кожен. Багато українців поплавилися за це своїм життям. Поряд, з тим євреї Корця в процентному відношенні значно переважали українців, і їх фашисти одразу ізолювали, де тримали під посиленою вартою. В такій ситуації про масові рятунки євреїв говорити не прихопилось, адже меншість в таких умовах врятувати більшість не могла.